

Ізювіта А. М.,

кандидат юридичних наук, асистент

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОВИХ РИС ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИН У ЗЕМЕЛЬНІЙ СФЕРІ

Анотація. У статті піддано кримінологічному аналізу особу, яка вчиняє злочини в земельній сфері. Характеризуються демографічні, соціально-рольові, психологічні, морально-етичні, кримінально-правові особливості злочинця. Визначені типові риси злочинця та встановлений кримінологічний портрет особи, що вчиняє злочини в цій сфері.

Ключові слова: злочинність в земельній сфері, кримінологічна характеристика, структура особистості, особа, що вчинила злочин.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринкового господарювання криміналізація торкнулась усіх сфер суспільного буття, включаючи земельну сферу. Паралельно з законним обігом земельних ділянок швидко зростає кількість злочинів, пов'язаних з незаконним виникненням, переходом та реалізацією прав власності на землю, окреслюючи межі суспільно небезпечного соціального явища – злочинності в земельній сфері. Відображення цього різновиду злочинності в діяльності певного кола осіб, спрямованої на порушення встановленого законом порядку обігу землі та ринкових механізмів його забезпечення, фокусує увагу на необхідності кримінологічного аналізу осіб, що вчиняють злочини в цій сфері.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичним проблемам визначення та кримінологічної характеристики осіб, що вчинили злочини, присвячені праці Г. Аванесова, Ю. Антоняна, В. Голіни, І. Даньшина, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, В. Кудрявцева, В. Лунєва, І. Ноя, О. Сахарова, В. Філімонова, О. Яковлева та інших видатних науковців. Разом з тим вивчення особливостей осіб, які вчинили злочини в земельній сфері, встановлення їх типологічних рис не знайшло свого відображення в науковій літературі.

Метою статті є визначення типових рис особи, яка вчиняє злочин у земельній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання визначення особи злочинця є одним із центральних проблем у кримінології. При дослідженні безпосередніх причин вчинення злочинів та злочинності в цілому на індивідуальному рівні визначається вплив негативних рис свідомості та психології особи, а на загальносоціальному рівні – суспільної свідомості, її соціально-психологічної складової. Звідси, на думку А. Закалюка, зрозумілий інтерес та потреба кримінології визначити ці негативні риси, властивості свідомості та її носія-особи, типологічні особливості особи, яка вчинила злочин, інакше кажучи – злочинця [4, с. 233].

З урахуванням предмета дослідження нами акцентується увага лише на особливостях характеристики осіб, які вчиняють злочини в досліджуваній сфері. Емпіричною основою для встановлення типових рис злочинця та дослідження структурних компонентів його особистості став аналіз відомостей Департаменту Інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України щодо викритих органами внутрішніх справ злочинів у сфері земельних відносин за 2008–2012 роки, вибіркоче

узагальнення архівних кримінальних справ щодо злочинів, в яких об'єктом посягання стали права власності на земельні ділянки та підсумкові данні проведеного протягом 2011–2013 років експертного опитування з питань сучасного стану державного регулювання земельної сфери, поширення тінювих процесів та злочинних проявів у сфері обігу земельних ділянок.

Приступаючи до аналізу структури зазначимо, що характеристика особистості особи, що вчинила злочин, повинна включати наступні елементи:

- соціально-демографічні та рольові – стать, вік, соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо;
- морально-психологічні – світогляд, переконання, знання, навички, звички, емоції, спрямованість особистості тощо;
- кримінально-правові – форма вини, судимість, співучасть тощо.

Соціально-демографічні та рольові особливості. Специфікою досліджуваного виду злочинності є те, що злочини можуть вчинятись як чоловіками, так і жінками; результати проведеного узагальненого дослідження архівних кримінальних справ констатують кількісну перевагу осіб чоловічої статі – 83%, тоді як на жінок припадає тільки 17%. Наведені дані свідчать про те, що гендерна ознака не є визначальним критерієм щодо можливості здійснення протиправних діянь у цій сфері. Таке співвідношення між чоловіками та жінками є нормальним з огляду на те, що більшість керівних посад у нашій державі займають чоловіки. Жінки ж потрапляють до цієї статистики за рахунок тих посад, які надають їм можливість у рамках наданих повноважень брати участь у вирішенні питань, пов'язаних із регулюванням земельних відносин (бухгалтер, голова місцевої ради тощо).

Традиційним при кримінологічній характеристиці є встановлення вікових відмінностей осіб, що вчиняють злочини. Саме вік як суттєва характеристика особи визначає її якісну своєрідність, освітній рівень, зумовлює інтереси, потреби, життєві цілі, вибір середовища, місце в системі суспільного виробництва, соціальне та матеріальне становище [5, с. 69]. Найвні дані вказують на те, що найбільш кримінально-активними в земельній сфері є особи середніх та старших вікових категорій: у віці 36–50 років – 58%, старше 51 року – 24% осіб. Особи молодіжного віку становлять 18%, при цьому проведеним дослідженням не встановлено осіб молодших за 21 рік.

Вивчення професійно-освітнього рівня злочинців вказує на те, що 85% злочинців мали вищу освіту (юридичну, економічну, у сфері державного управління), середню та середню-спеціальну мали 15% осіб.

У більшості досліджуваних випадків злочинець займав досить поважний стан у соціальному середовищі завдяки своєму службовому становищу. Згрупувавши отримані дані за цими критеріями, ми дійшли наступних висновків. У 92% випадків злочин вчинявся спеціальним суб'єктом. Ними, як

правило, стають службові особи зі спеціальним статусом – сільські, селищні, міські голови, депутати місцевих рад щодо яких чинне законодавство встановлює спеціальний порядок порушення кримінальних справ. На таку специфіку злочинів вказують й інші дослідники. Так, О. Ботнарченко вважає, що однією з особливостей злочинів, що вчиняються на ринку земель, є вчинення їх у переважній більшості не пересічними громадянами, а корумпованими посадовими особами, які в деяких випадках пов'язані з кримінальним середовищем [3, с. 35]. Особливість посадових злочинів полягає в тому, що вони можуть вчинюватись тільки з використанням службових повноважень і завдяки посадовому статусу особи, що є суб'єктом злочину [8, с. 21]. Відповідно до статистичних даних міністерства внутрішніх справ з 2 784 злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, 1 807 вчинено у сфері службової діяльності, що також підтверджує наш висновок [9].

Причинами можуть слугувати ті обставини, що для отримання земельної ділянки необхідно оформити відповідні документи. Звичайно, під оформленням документів ми маємо на увазі не тільки їх законну природу, а й підробку останніх. Службові особи прекрасно розуміють те, що саме від них залежить реальність отримання прав на землю. Тому ця статистика свідчить про те, що боротьбу зі злочинами у сфері регулювання земельних відносин слід вести саме в площині службової діяльності.

Якщо звернути увагу на посади, які займали особи, що стали безпосередніми суб'єктами вчинення злочину, то серед них можна виділити наступні:

- завідувачий відділом комунальної власності міської ради;
- голова місцевої ради;
- інженер-інвентаризатор відділу технічної інвентаризації об'єктів нерухомості;
- спеціаліст відділу земельних ресурсів;
- землевпорядник сільської ради;
- генеральний директор товариства з обмеженою відповідальністю;
- начальник залізниці відповідного рівня;
- директор товариства з обмеженою відповідальністю.

Таблиця 7¹

Розподіл осіб, що вчинили злочини в земельній сфері, відповідно до займаних посад

Роки Рольовий статус особи	2008	2009	2010
Службові особи влади та управління	364	290	253
Голови сільських, селищних, міських рад та їх заступників	250	258	242
Працівники районних, міських, обласних держадміністрацій	68	79	71
Службові особи органів Держземагенства, Держземінспекції	90	116	99
Керівники недержавних підприємств	522	501	423
Експерти-оцінювачі	12	7	5
Інші	155	101	324

Дані експертного опитування підтверджують таку тенденцію та вказують на наступний розподіл осіб, які вчиняють злочини у сфері земельного ринку, відповідно до займаних посад: голова сільської, селищної, міської ради (56%), спеціаліст відділу земельних ресурсів (34%), голова фермерського господарства (30%), керівник підприємства (товариства) (28%).

Співвідношення осіб, які обіймали керівні посади, з тими, хто такими не був, відповідно 81% до 19%. Тобто це керівники відповідних рівнів чи то державних органів, чи підприємств, установ, організацій. Однак це також свідчить і про те, що службові особи, які вчиняють злочини у сфері регулювання земельних відносин, не завжди є керівниками. Для вчинення злочину достатньо наділення їх повноваженнями на здійснення тих чи інших правочинів. Тобто в залежності від мети, яку необхідно досягнути, визначається рівень службової особи, яка може цю мету реалізувати. Або ж сама службова особа, яка займає певну посаду, визначає характер злочину та свої можливості щодо його вчинення.

Досліджуючи сімейний стан особи, що вчинила злочин у сфері земельного ринку, можна прослідкувати наступні характерні особливості. Переважна більшість осіб на момент вчинення злочину перебувала в шлюбі – 84% (з них у цивільному шлюбі – 6%), не були одружені лише 16% засуджених осіб. Такий вагомий відсоток злочинців, що перебували в шлюбних відносинах, пояснюється віковою та соціальною «зрілістю» більшості осіб. Як показують спостереження, у більшості випадків сім'я стимулює позитивну поведінку [9]. Проте, як показує проведене дослідження, наявність сім'ї в такому випадку є мотивуючою складовою, що підштовхує злочинця до вчинення злочину для покращення матеріального стану сім'ї.

Морально-психологічні особливості особи, що вчинила злочин, відіграють дуже важливу роль у процесі дослідження мотиваційної спрямованості дій злочинця, визначення його потреб, інтересів та установок. Кримінологи зазначають, що злочинна поведінка здатна «живити» себе, але тільки через саму особистість, залучаючи її до певного способу життя, закріплюючи в ній негативні внутрішні риси, антигромадські установки, погляди і орієнтації, загострюючи в небажаному напрямку особливості характеру [1; 7]. Крім того, встановлення моральних та психологічних особливостей особистості осіб, які вчиняють злочин, є традиційним при доведенні тези щодо відмінності особи злочинця від особистості правослукняного громадянина. Відповідно, морально-психологічну структуру особи, що вчиняє злочин, складає зміст ціннісно-нормативної системи та стійких психологічних особливостей, поєднання яких має криміногенне значення і специфічне саме для злочинця. [2, с. 61] Не заперечуючи існування певної сукупності рис в особі, що вчиняє злочин, все ж таки підтримуємо тезис про те, що немає специфічної риси, яка б зумовлювала злочинну поведінку.

За матеріалами вивчених кримінальних справ вдалось дослідити певні моральні та психологічні елементи осіб, що вчиняють злочини в земельній сфері. Так, серед мотивів вчинення таких злочинів характерною є корислива складова: прагнення до збагачення – 61%, недостатнє матеріальне забезпечення – 26%, прагнення допомогти особі з близького оточення – 5%, не встановлено – 8%.

Кримінологічним дослідженням мотиваційної спрямованості особи, що вчинила злочин у земельній сфері, встановле-

¹ Відомості про викриті органами внутрішніх справ злочини у сфері земельних відносин за 2008-2010 рр. / Департамент Інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України

но, що співвідношення власних інтересів та інтересів інших осіб відображається відповідно як 42% до 58%. І дійсно, такий об'єкт, як земельна ділянка, можна завжди перепродати, здати в оренду, передати в користування тощо. Коли ж злочин вчинено в інтересах інших осіб, то він супроводжується винагородою за ризик посадової особи. Рідше причиною цього можуть бути якісь власні амбіції нематеріального характеру: кар'єрне зростання, помста тощо.

Визначаючи морально-психологічну характеристику осіб, що вчинили злочини в земельній сфері, слід зазначити, що для них притаманні ті ж самі ознаки, які характерні для осіб, що вчиняють злочини у сфері економіки, а саме підвищене почуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб і інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх дій тощо [6, с. 126].

Ці висновки підтверджуються даними, отриманими на підставі узагальнення матеріалів кримінальних справ, які визначають ставлення засуджених осіб до вчиненого злочину. Так, визнали себе повністю винними у вчиненні злочину 79% осіб, частково – 12%, не визнали себе винними – 9%, розкаялися – 88% осіб. Мали позитивну характеристику – 83% злочинців.

Кримінально-правові ознаки осіб, що вчинили злочини, встановлюються при характеристиці таких елементів, як характер вчиненого злочину, форма вини, спосіб вчинення злочину, частка групової злочинності, рецидив, вид і розмір покарання та інші.

Для осіб, що вчиняють злочини в земельній сфері, не характерна така ознака, як рецидив злочину. Проведене дослідження вказує на високу питому вагу осіб, які раніше не притягались до кримінальної відповідальності – 85%. Особи, в яких на момент вчинення злочину судимість була погашена, відповідно до ст. 89 ККУ становили 4%.

Відносно кількості осіб, залучених до реалізації злочинної мети, то можна сказати, що здебільшого злочини у сфері регулювання земельних відносин вчиняються службовою особою одноособово – 65% випадків, рідше групою осіб – 35%. Це пов'язано з підвищеним ризиком реалізації злочинної мети. Одна справа, коли особа одна вчинить такі дії, а інша – у групі. В останньому випадку ризик викриття зростає, тому що зростає і кількість осіб.

Характерним для осіб, що вчиняють злочини в земельній сфері, є умисна форма вини, що засвідчує усвідомлення нею протиправності та суспільної небезпечності вчинюваних дій.

Узагальнення матеріалів кримінальних справ вказують на те, що суб'єкт злочину правильно і повно сприймає і оцінює об'єктивну обстановку вчинюваного злочину. Про це свідчить і значна питома вага (91%) осіб, які повністю або частково визнали свою вину. При плануванні та вчиненні злочину характерним є те, що особа вибудовує логічний та послідовний ланцюг дій згідно з поставленою метою.

Дослідження покарань, що застосовуються до засуджених осіб за злочини у сфері земельного ринку, має суттєві особливості. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних справ встановлено, що найбільш поширеним видом покарання є позбавлення волі на певний строк (68%). Як додаткове покаранням виступає позбавлення права обіймати певні посади – 44%. Специфічною особливістю застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк для цього виду злочинів є те, що в 91% випадків таке застосування має умовний характер. Високий показник (близько 70%) звільнених від кримінальної відповідальності був також виявлений Р.

Мовчаном на підставі аналізу практики застосування судами ст. 197–1 КК України, що надало підстави стверджувати про недотримання судами такого принципу кримінального права, як невідворотність кримінальної відповідальності [10, с. 12]/

Висновки. Результати кримінологічного дослідження дозволяють виділити обов'язкові критерії, яким повинна відповідати особа, що вчиняє злочини в земельній сфері:

- зацікавленість в отриманні земельної ділянки (при вчиненні самовільного захоплення земельної ділянки);
- професійна діяльність, пов'язана зі сферою землевпорядкування (наявність владних повноважень та можливість приймати рішення щодо проведення операцій з землею);
- наявність матеріальних ресурсів, які особа може використати на залучення до співпраці службових осіб;
- бажання особи в отриманні грошової винагороди за свою допомогу.

За результатами узагальнення матеріалів практики та вивчення наукових джерел осіб, які вчиняють майнові злочини в земельній сфері, можна класифікувати на такі групи:

- особи, які здійснюють розпорядження земельними ділянками: службові особи органів державної влади, службові особи органів місцевого самоврядування;
- особи, які посягають на відносини в земельній сфері шляхом порушення умов обігу земельних ділянок: засновники, власники та/або службові особи суб'єктів господарської діяльності, фізичні особи-підприємці, фізичні особи.

Частково підсумовуючи наведені дані, відзначимо типові риси особи, яка вчиняє злочин у земельній сфері: чоловік, вік 36–50 років, громадянин України, має вищу освіту, працюючий, займає відповідне службове становище, працює на керівній посаді, має стійку корисливу мотивацію, раніше не судимий.

Література:

1. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений / Ю.М. Антонян. – М. : Юристъ, 1996. – 336 с.
2. Антонян Ю.М. Личность преступника. Криминологическое исследование / Ю.М. Антонян, В.Е. Эминов. – М. : Норма-Инфра-М, 2010. – 368 с.
3. Ботнарченко О.М. Дискреция та деякі особливості злочинів у сфері земельних відносин / О.М. Ботнарченко // Адвокат. – 2008. – № 9. – С. 33–36.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : ІнЮре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
5. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: криминологічна характеристика та запобігання : [монографія] / [Б.М. Головкін, Г.Ю. Дарнопих, І.О. Христюк та ін.]; за ред. Б.М. Головкіна. – Харків : Право, 2013. – 248 с.
6. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О.Г. Кальман; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2004. – 432 с.
7. Криминологія: Загальна та Особлива частини : [підручник] / [І.М. Данишин, В.В. Голина, М.Ю. Валуйська та ін.]; за заг. ред. В.В. Голини. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Харків : Право, 2009. – 288 с.
8. Магарін М.С. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : [монографія] / М.С. Магарін, Д.В. Бараненко. – Одеса : Астропринт, 2001. – 104 с.
9. Міністерство внутрішніх справ України: Цього року загальна сума задокументованих міліцією хабарів склала понад 26,7 мільйона гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/394746>.
10. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право / Р.О. Мовчан ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – Київ, 2009. – 20 с.

Изовита А. Н. Криминологическое исследование типичных черт лица, совершающего преступление в земельной сфере

Аннотация. В статье поддано криминологическому анализу лицо, которое совершило преступление в земельной сфере. Характеризуются демографические, социально-ролевые, психологические, морально-этические, уголовно-правовые особенности преступника. Определены типичные черты преступника и установлен криминологический портрет лица, совершающего преступления в этой сфере.

Ключевые слова: преступность в земельной сфере, криминологическая характеристика, структура личности, лицо, совершившее преступление.

Izovita A. Criminological research typical features of a person committing a crime in the land sector

Summary. In this article the author analyses the person who committed crime in the land sphere. Author characterizes demographic, social and role, moral and ethic, criminal and legal peculiarities of the criminal. In the article the author defined typical features of the criminal and set criminological portrait of the person who commits crimes in this area.

Key words: crime in the land sphere, criminological characteristics, personality structure, person who committed crime.